

PIARRES ETA PELLO, EDO EGINBIDEAREN ETA BIZIAREN IKASPIDEAK

Sara, 1991-XII-20

J. B. Orpustan

Sarrera: *Piarres Adame*, elaberri eta moldakuntzako elaberri

1. Norbaitek, menturaz, galdegin lezake, ikusiz *Piarres Adame*-ren laburtasuna bezenbat, liburuxkaren egitura doi bat argala eta ahula —ipuin zerrenda ttipi bat, ez oro hein berekoak, elgarri ez oro berdin lotuak, zenbait, iduriz, batere edo guti—, hea merezi lukeenez elaberriaren izena: literaturazko lan mota handien eta ospetsuarena, ehoiz bezenbat XIX-garren mendean, eta gehiago, ahal bada XX-garrenean.

Laburtasuna eta osatze eskasa alde batetik (idazlearen azken lerroer jarraikiz, liburu erdi bat gehien gehienik...), ipuinez egina izaitea zatirik handienen, ipuin gai eta mota ezberdinez haurzaroko biak salbu (Omia-saindukoa eta Juanareneko aran-ondoarena) aitzina, arotik-arora jauzika, XIX-garrenetik, XVII-ra, gero XVI-garrenean...

Bada ere bizkitartean egiazko elaberriaren aldeko arrazoin zenbait. Stendhalek (*Lucien Leuwen*), Flaubertek (*Bouvard et Pécuchet*), bertze batzuen artean, utzi zituzten bururagabeko edergintza mota guzietan, bururatubagerik... Elaberriak erakusten du “bizi zati bat”, “zerra bat” (“une tranche de vie”), eta eztu nehork aitzinetik manatu zer behar den zati horren luzetasuna: bizi bat (Maupassant: *Une vie*), urte zenbait (gero aipatuko den *Wilhelm Meister*) edo egun, edo gutiago... *Piarres Adame*-ren epea laburra da, eta ezin hobeki mugatua: 1845-eko buruilaren astelehen goiz bateko bederatzi orenetarik, biharamuneko bazkal aitzineraino (eta leku mugak biziki xeheki emanak: balio luke Sara ta Azkaingo leku horien taula batean marrazkitzea...), Olhetako besta ederra: “Le 15 septembre 1840, vers dix heures du matin...”; eztut *Piarres Adame*-ren erdal-itzulpen zenbait hasten, elaiten agertu zen “moldakuntzako elaberri” aipatuenetarik batena: “sendimenduzko moldakuntza” guti daduka iduriz, egia erran!).

Bigarren baldintza bat betetzen du osoki *Piarres Adamek*: pertsonaien izaera egiazkoa. Azkarrena Piarresena da, bere hiruretan-hogei-ta-zortzi urtetako jakintzak emaiten dakon lehentasunean, eta harekin batean,

elasturiak, omore on bezain bikitartean bakarra: Pello gaztea hor da, “hamabortz urthen ingurua” baizik ez oraino (Elizamburuk berak hamazazpiak bete zituen urtea), entzule egile baino biziki gehiago, baina ere erraile: “le narrateur” edo “edaslea” Pello da, eta Pello “lerro hauk hemen izkribatzen dituen bera”; Elizanburu idazleari hurbil, bainan ez osoki hura, Pello gabe elaberririk (edo estilo zuzeneko elaberririk, bederen) elaithekeen beharrezko pertsonaia, beharrezkoena. Nork erran zein diren, hemen eta elaberri handienetarik zenbaitetan (Proust-en *Aro galduaren bila*, adibide errexenaz), egia eta alegiaren, idazlearen eta pertsonaien arteko loturak? Urrunegi joan baikitazke aitzinean eman den izenburutik, utz dezadan gai berezi eta funtsezko hau aipatu orduko; erran ondoan, alta, gehienetan gertatzen dena: Piarres eta Pello, biak Elizambururen bi “itxura edo irudi” direla, izen ttipitik haste, bat zaharra, bertzea gaztea, bat “biziak moldatua” (ez oraino “higatua”...), bertzea munduaren ezagutzen doi doa hasten ari dena. Ezagutza hortan urrats handiak eginaraziko dazko, epe laburrez, Piarresek.

2. Hastapenetik, Elizanburuk ezin garbikiago emaiten du liburuaren helburua, Piarres-ek dionean Pello hartara heldu orduko, bere burua gorapatuz, xumetasun den gutienekorik erakutsi gabe: “iduri baituk, nahiz behar bada zerbait badakikan, badukala oraino gauza hainitz ikhas-teko, bidean goazilarik erranen darozkiat nere haur demborako eta geroztikako zenbait hitztorio “(1en Kapituluua: hitztorio ortografia egina da erdalki huts horren euskalduntzeko, bidaia hitzean egiten dugun molde berean). Eta Pello ikasle seriosa da segurki: bera jautsia lasterrez Piarres-eraino, “gizonek bezala egin nahia”, ikas-gura.

Gogo-sendimenduen zohitzeko urteak erakusten dituzten elaberriak sortu ziren XVIII-garren azken urtetan, Rousseau-ren *Emile*, *Aitormen*, eta horien ondoko idazki nagusi zenbaitekin. Alemaniak zuen elaberri mota berezi hori beteginzarrera heldu, Goethe-ren *Wilhelm Meister-en moldakuntzako urteak* elaberriarekin (1794-1796). Geroztik hedatu zen Europako literaturan: eta Elizamburuk irakurri zituzkeen Fromentin, Balzac, Flaubert eta bertze zenbaitek gai hortaz egin zituzten elaberri, beti guti edo aski “autobiografikoak”. Ezkinuke alta uste izan behar euskal literaturak berak etzuela gure idazlea gai hortarat ekarri: hitzaldi hunen azkenean aipatuko dut —bakartu ordu arte— idazki sustatzaile horietarik iduritzen zautan bat...

Artean, ikertu behar dira moldakuntza horren osagailu bereziak Elizambururen luman: erakaslea nor den, eta nor ere ikaslea, zer diren bien arteko harremanak; zein diren ikas-gaiak eta ikas-moldeak; zer den ona, zer gaitza eta nola ikusten diren, nola ezagutzen; zer gogoz hautatzen edo baztertzen; eta nolakoa behar lukeen izan, biziaren behar bezala eremaiteko, Elizambururen gostuko “zuhurrak”.

I. Ikasle, erakasle

Jakinez idazleak nahi izan duela erakutsi gizarteko eginbidetara eta biziaren “zuhurtzian” eremaiteko moldakuntza bat, bere ustez hoberena liburuxka hasten duen urtetan, Piarresen adinerat hurbiltzean eta munduaren eta biziaren ezagutza berdinarekin, guri dago ikertzea zertan eta nola xede hori betetzen duten bi “protagonixtek”; nola hauk asmatuak izan diren (Sarako atetarik, Azkainen gaindi, Olhetara...), gogo,barne, izpirituzko bidalde batetan dela Pello aitzinatzen aldi berean, eta huntan dagola, ene ustez, elaberriaren erran-nahi azkarrena.

Hortakotz, ezta berriz hemen hasiko Elizamburuk hain xeheki eta ederki, Balzac baten heinean, marrazkitu duen Pello eta Pirresen, gehienik Piarresen, soin eta jauntzi irudia. Salbu gauza bat: irudi horiek ukan dezaketen erran-nahi sendimenduzko, izpirituzkoa edo morala beharko da ere ikertu.

1. Pello “Matxinene”

Izenaz (izen ttipiaz) goiti, idazleak eztu den gutieneko xehetasunik emaiten Pelloren gizarte do familia etorkiaz, ez eta haren ikaskuntzetaz, baina emaiten du etxe-izena:

“—Saran zeintakoa haiz?

—*Matxinenekoa.*”

Nahiz eztutan aurkitu zer ikusteko duen Matxineneak Elizambururekin (bada oraino Saran, errana izan zautanaz, izen hortako edo hurbileko etxe zenbait; jakinez Matxin Martin dela...), hautuak baduke bere arrazoi-na; “Pello Matxinene” edo hobeki “Pello Matxinena” beraz, herriko etxe “berrier” (ez Erdi Aroko zaharrener) lotzen da..., Piarres Adame bezala. Ikusten dut bietan halako “bien-artekotasun bat”, bertze gauza gehienek ere agertuko dutena gizarte-mailaren aldetik, ez gora edo goregi, ez behegeri... Gizartean, Sarakoan, segur hartua da Pello Matxinena, etxe batekoa delakotz; ez gehiago. Izena eta etxe-izena aski ziren, lehenago, norbaiten ezagurtzeko.

“—Hanbat gaizto hiretzat” dio Piarresek bertzerik gabe; lehenbiziko trufa hutsa menturaz, baina ezta laudorioa, izaitekotz halako gutiسته bat Matxineneko aipamenaren alderat. Saratarrek beharko dute, ahal badute, zerbait erran, eta elaberria gauza huntan osatu.

Izena baino lehen, hirugarren lerroan, jakin dugu Pelloren adina: “hamabortz urtheren ingurua nonbait han”. Elizamburuk berak bazituela hamazazpi 1845-ean errana da; eta idazleak hartzen duela bere pertso-

naietarik, “autobiografikoak” badira ere, zenbait urratsen (edo “*urtheren*”) urruntasuna. Adinaren erran-nahia argi da: haurtasunetik gaztetasunerateko muga iragan berria du Pellok, baina aski handi da bestara joaiteko, bakarrik. Egia da, munduaz ala biziiaz, gauza guti dakiela oraino; iduri luke ere doi bat zuzen ikusten dituen, eztitu beti entzuten... Izan daiteke herabetasun hori jendetasunaren (“*la politesse*”) ondorioa dela, ezpaitirudi Pellok, erraiten dugun bezala, “gaizki ikasia” dela.

Bigarren “arrazoin adina” berritan iraganik (hamalaur urteak, ziote-naz), Pello jakitate ta ezagutzaz gose agertzen zauku: ez ikaskuntzako jakitatez, hortaz deusik eztaigu —xehetasun zenbait agertuko da Piarresen haurzaroan—, baina biziaren ezagutza xoilaz: “Gizonek bezala egin nahiz...” dio bigarren lerro-aldeak. Errex asma daiteke ezteela nahikaria hori maripulisa-ren bizkarrean “Xarlango” (“*lévrier*” dio idazlearen ohar-rak), adin hortako itxura doi bat irigarrian (erdaraz erran laite: “*jeune chien prêt à dresser*”), baina, lehenago erraiten zuten bezala “arrazako”, jakitera emana, edo, eta hitza zuzen heldu laiteke hemen euskaraz ere, “heztera”...

Eta, hortakotz, Piarresen “hitztorio” eta egintzek eztezakete ukan entzule eta behatzaile hoberik: gogo hortan, ainitz ikasiko du Pellok epe laburrez. Elizamburuk berak irakurtzailea apur bat “nahi baduzu hortan utziko dugu muthikoaren hiztorioa”. Gutu egile dudarik gabe, baina entzule, ikusle, ikasle eta beharrena... edasle edo idazle (“*narrateur*”): Pello gabe, eluke *Piarres Adamek* (“esperientzia handiko gizonak”, eta liburuak) izaiteko arrazonik.

2. Piarres edo biziaren ezagutza

Piarresen izena eta deitura, gauza ezaguna da, Elizambururen biziari hurbiletik atxikiak dira: *Adameta* etxean sortu zen Elizambururen arreba zaharrena, bera *Piarresenea*-n. Ohargarri da, uste dut, miraila joko hau: Elizamburu “adinekoa” (1886-an, eleberriaren azken zatia agertzen denean, baditu 59, berrogei-ta-hemeretzi urte, idaz-lanak *Piarres Adame* izenpe-zen ditu), bere gaztetasunaren ber-moldatzen, eta ber-bizitzen elaberriaren bidez, nor-bera bere buruaren erakasle, irudimenez bederen... Lehenagoko bertsulari izenez *Piarres Adame* zenbaiten izaitea ezagutu balu ere Elizamburuk (eta zergatik ez?), etezakeen aurkit bere buruaren alde berean gordetzeko eta erakusteko arrazoin edo estakuru hoberik.

Baina, izenetik harat, Piarres ezta Elizamburu, badu bere nortasuna, azkarra eta bizkorra: Pello, hasteko, utziko du behatzaile bezenbat miratzaile, eta berdin inguruko bertze zenbait, bidean ala Olhetako plazan (salbu bere ilobak eta... Saratar zenbait: “Egia duk nihor ez dela bere herrian profet”).

Adinez urrun, bi gizaldi bete bien artean, ezta ere Pelloren jendakian edo ahaidegoan, dakigunaz, ezpada literaturako izaera berezian, egilearen eta eginen arteko harremanetan. Ba ote du, sendimendu handirekin aipatzen dituen aitama eta haurridetaz —oro zenduak— bertze familiarik? etxalderik, ala beti etxetiar edo jautsirik, ainitzek egin duten moldean? Badaiteke, bainan etzauku errana. Aski du, Pellori bizi az eta zuhurtziaz mintzatzean entzuna izaiteko behar den indarrarekin, bere nortasuna.

Ezpada etxeko-jaun handi, edo ere menturaz etxeko-jaun, laboretxeko, erran gabe doa orduan entzuten zen moldean, ezta nor nahi Piarres: soinean dituen jauntzien edertasunak berak (beti jadanik erran den “bien artekotasan” hartan, aberatsik deus gutirekin: eztakar urrerik, bakarrik zilharra...) lilurutzen du Pelloren gogoa, garbitasunez, gaien ederrez, ainitzitasunez, kolorez; eztu ohartu gabe uzten makila, jauntasun horren sinboloa, libertatearena bezenbat, dudarik gabe: “nik baino ederragoa eta azkarragoa”...

Bidaian eta gertakarietan zehar agertzen duen gogoa, itxurari emana du. Luzeegi laiteke gauzen hemen xeheki emaita. Gauden beraz beharrenean: gogo ona eta irria (“Sarako herrian, ez dela bat nik baino irri gehiago egiten duenik”), beldur gabea, elea eta bertsua errex, errexegei menturaz (ezta biziaren ikastetik nehor gelditzen: Piarres ere ez, trufan ihardokitzailak aurkitzen ditu...), jantzaria eta “kompainiako gizona” behar denean, biziko zorion ttipietan ezagutua (pipa, jan-edanak: “hameketakoa” lekuko...), “maitale” izana bederen (hiru latsari “graziak”) edo haal oraino, begiak *ñir-ñir* Azkaingo “etxeko andre” begitarre onaren aitzinean (ohar gaiten hemen maitasunezko gai hau ezuela Pellok mementoan berean entzuten, eta, ezpada maitasuna baztertua, guti sartzen dela liburuko ikaskuntzetan).

Piarresen irudi moral horrek ausartasun edo bederen “atrebitasun” doi bat erakusten badu, ezta hortakotz “beharbezalakotasunez” osoki eskasean: Jainkoa eta Jainkoaren zuzena, “Probidenzia” deitzen dena ohituki, noiz nahi ahoan ditu Piarresek, Elizamburuak bere olerkietan bezalatsu.

Ororen gaintetik, badaki biziaren berri, eta jenden: zein etxetan geldi, nola mintza eta zer galda, zer erantzun ere. Badaki “debru franko badela saindu itxura hartzen duenik”... Ezagutu duen bizia, gaixtoa ukana du, bederen haurzaroan, umezurtz gelditurik (Elizamburu bezala, badakigu), haurride ainitz eta “Etxetxarreko borda txarragoan” hazirik (lehenagoko Etxasarria ote, etimologiaz behar zen alderat itzulirik?)... Igan du bizkitartean aldapa, heldua da aski gora, “etxeko-jaun aberats zenbait” iduritzearainokoa: biziko atsekabeak ezagutu ditu, eta garhaitu. Idealismo gehiegikorik gabe, “zinizmo” hutserat erori gabe ere, Elizamburuk asmatu du, bere zuhurtziaz osatuz, Pellori egokienik zitzakon ustegabeko erakaslea.

Ezta hemen oraino aipatu Piarresek berekin dadukan gauza ohargarriena: sudurra, nolaz ez! Haurzaroan “aratze batek bezain handiko” burua, handiturik “girstino, yudu eta bertze guziek bisaiaren erdian Yainkoak ezarria dugun haltura (...) negurri gaitzekoa”, badu trufa gai bere baitan Piarreseok: sinbolo ala ez, eta zerena? Eztugu hurbilagotik ikertuko; bainan ezkaude galdegin gabe zer ikusteko duen hoin gauza ohargarriak, liburuaren xede moralarekin. Irrigarritasunetik ikusten da aldatzen delamiragarritasuneraino, Aldudeko, Baxe-Nabarreko (Elizamburuk Sarako moldean dio “Nafarro beherea”) eta Lapurdiko xapelketa aipatuan irabaziari esker. Pellok Piarres sudurretik du ezagutzen, hain aipatua delakotz xapelketaz geroztik, eta Lapurdiko ala Sarako ohoretik zerbait berekin deramalakotz. Azkenik bederen hau: Piarresen nortasuna du sudurra osatzen; eta zein gaztek eztu miresten —Elizambururen aroan, eta gurean gehiago!— xapelketako irabazlea?

Literaturako tematikaz mintzo bagira, Piarres Adame hor dugu nonbait, Rabelais-ren pertsonaien, Pinocchio-ren (1881-1883-etan agertu zen Italian) eta urte guti barnne Edmond Rostand-ek emanen duen Cyrano-ren artean: ezta kompania literario gaixtoa.

* * *

II. Nola ikas: zuhurtziaren bideak

1. “Adinean adinekoa”

Biziko jakintzak eztu ikastetxetakoarekin ikustekorik: udazkenean (ez oraino “larrazkenean”) egiten da, ikastetxeak hetsiak zirelarik urri hastearaino; besta egun bat edo biez; bidaian (oinezkoa zadukan ere hoberena Jean-Jacques Rousseau batek...), arrotzak gurutzatuz eta mintzatuz, etxez etxe gomit, apairu, solasaldi, ipuin, kantu eta jantza-jauzi (Piarresek hain ederki emaiten dituen “mutxikoak”), bertsu eta mokokaldien artean, lokartzean eta atzartzean: opor edo bakantza aroregia, hertsiki betea da, nahiz gogo alai eta hoberenean beti. Aldiz, ohar daiteke, nahi bada, Piarresek berak estimu ttipian zadukala XVIII-garren mende azkeneko ikaskuntza: “hameka urthetan (...) irakurtzen nitian (...) liburu Izpiritualean diren othoitz eskuara eta latin guziak”. Erakasleak ere, ikusiz nola “erriantak” uzten duen Pello “leihotik dilindan (...) sofrikarioaren eta izialduraren bortxaz aldixar bilhakatu bainintzen!...”.

Hau da bereziki Pellok ukan duen zoriona: etziren bakarrik Olhetako bestak “besta hitsak izanen (...) Piarres Adame, saratarra, han kausitu ez balitz”, Pelloren jakitatea etzen ordu hoberenean osatua izanen. Inguru-rena, partaideak, jakitatea, oro lerro berean gertatzen dira, idazlearen

(bainan berak erranen zuen “Yainkoaren”) botere bereziaren bidez. Hemen hunkitzen da elaberriaren zuzentasun zinez “idealixta”, eta hunek dauku erakusten, azkenean, liburuaren helburu ikaskuntzako, gogokoa “errealixta” baino gehiago.

Eztira, hortakotz, Piarresek emaiten dituen ikaskuntzak edozein moldez edo arotan egiten daitezkeenak. Piarresek –Elizamburuk– behin baino gehiagotan azpimarratzen ditu Pelloren mugak gauza zenbaiten egiteko edo osoki onhartzeko eta gogoratzeko: “Ez, deus ez... deus ez... (Matxineneko aipamenaz); Gaztegi haiz oraino hi, Pello, gauza horren ongi pisatzeko (arropaz edo irudiaz eta izaiteaz); Badiat uste ez dukan edanean!... hire adinean nik (...)” (“hameketako” edariaz). Ezagutza edo zohidura ezkas hori jadanik aipatu dugu maitasunezko gauzetan (Azkaingo etxeko anderea eta Piarresen begiak...). Badaki, gure “gizon zuhurak”, adin bakoitzak badituela bere heineko jakintzak.

2. Ikas-molderik hobereana: adibidea

Ikastetxetarik kampoko ikasketetan ezta “kursoen” edo “peredikuen” lekurik. Nolaz ez aipa, orduan, Axular, Elizambururen aitzineko Saratar moralixta, idazleak berak ardura gogoan zukeena lehenagoko Saratar “abil eta yakintsunak” ospatzen zituenean. Ezta gehiagorik erraiteko *Gero*-ren gaiaz: aski zabaldua zuen Urdazubi-Saratarrak, eta elaberriak eztauku hortaz kapitulu edo “hitztorio” berririk utzi. Bainan etzuen egitego lanik ere, hain dago Piarres “nagi eta auhertasunetik” urrun: bestaz bada bestaz, aski erakusten du Pellori eztela (ez izan ere) “aro-galtzaile” hetarik, goizik jeikiz adibidez (“kukuso eta ximixtak” atzargailu, egia erran...).

Eta hortan da guzia: Axularrek perediku eta hitzaldiak zituen moldatzen, nahi den bizitasunean, adibideari (Aro Zaharretik, Elizako doktoretarik, edo egunoroko bizitik...) emanez lekurik handiena, bainan bere burua ahal bezenbat aipatu gabe.

Piarres ararteko, Elizamburu moralixtak derabilan metodoa eginbidearen erakasteko, bertze molde batekoa da: hemen behar da ikusi bizia bera, ez edo ez bakarrik noizpaiteko edo nonbaiteko ixtorio erdi-mitikoak. Egiatasun hau dako emaiten Piarresek Pellori: berari gertatuen egia, edo, bederen, berari hurbil (hunek erran nahi du ere Euskal Herriari hurbil) gertatuena.

Aitortu behar da, bizizko adibide horrek hartzen dituela itxura ezberdinak *Piarres Adame*-n, eta, nahiz ezten gure iker-gaia hemen, ikus daiteke bederen elaberriaren egiturak duen ahultasuna hortik dela sortzen alde batetik: “Arlekin-en” arroparen itxura bat...

1) Lehenik getakariak: Pello eta Piarresen bateratzea, “ik hazkin-mandozaina”, latsariak, Azkaingo etxekanderea eta “hameketakoa”, besta eta dantza, gaua, Piarres eta iloba... Hauek dute, zinez, erakaskuntzako indar berenez handiena, “ainitz ikusiak baitu ainitz ikasi”; eta gehiago Pello bera gertakarien partaide denean zerbaitetan, eta bederen Piarresekilako eletan...

2) Bigarrenik “hitztorioak”, bainan bi mota osoki ezberdinetan:

Piarresen haurtzarokoak, oraino sendimendu bizienaz beteak (ahalge ta beldur, edo Jainkoaren ontasunari esker on...).

Ipuin hutsak, nahiz ixtorioari lotuak, eta Euskal-Herriari ere: “Ezkurjale” edo Eskurialeko erret-jauregikoa (iduriz XVII-garrenekoa), osoki alegiazkoa (Molière-en Nahigabeko mediku-aren komedia aipatua ezagutzen zuen Elizamburuk); 1555-eko ordaintzen duela aro urrunagoa...

3) Hirugarrenik kantu eta bersuak (ezberdinak ere...): hortan du Elizanburuk literatura bera lehen mailean sartzen ikaspide bezala: ohar-tzeko da zein urrun gauden —Axularren ala bertzen...— perediku, hitzaldi eta idatzaldi guzietarik: Zapataina, latsarien bertsua, bestakoak ezpadauzku ere aipatzen baizik (“guzieri ematen zioten bertsu bana, zakizkan aire guzietan”). Elizambururen neurtitzak eta elaberria “medaila” beraren bi alderdiak dira.

* * *

III. Zer ikas: morala eta biziko jakintza

Pellok hain ditu berak barna hartu Piarres Adame eta haren egi tzak, eleak, erakaspenak, non aski garbi atxikirik gogoan, urteak e urteak berantago (Piarresen adinetik ez hain urrun, “idazlea” bezala), “edasle” bilakaturik, baitazki oraino den gutieneko xehetasun guziekin: ikas-moldeak helburua osoki bete duelako frog... bederen elaberriaren alegian.

Zer den horrela ikasi duen “zuhurtzia”, morala, lasterrez dugu aipatuko, eta ez dituen osagailu guzietan sartuz (bainan nitaz bertze norbait mintzatu beharra dela badakit).

1) Elizaren bekatu nagusi edo “kapitaletan”, Elizamburuk, bertze orduz Axular batek egin zuen moldean (“juramentua”, “hasarrea”, “haragiko bekatua” eta hunen ondorioz, doi bat ere “sabelari sobera emaita”...), hautatzen ditu, ez alta hautu berean: gezurra eta ohointzaz kampo, gauza guti, eta ez deusik Axularrek hain luzaz aipatu zituenetaz, bere “erremedio” guziekin.

Ezta dudarik hemen ditugula erakaspen garratzenak. Hiruretan-hogei urte iraganik, Piarresek gogoan ditu oraino, bizi-bizia edo “gorri-gorria”, “bekatu” horien ondorio izigarriak: Omiasainduko otoitz gezurrezkoenak, bi sosen zuzen gabe biltzeko; Joanareneko aranen ebastea... “Orai ikhusi behar duk zer tribulazioneak izan nituen nere malefizio izigarria zela medio!... sekulan ahantziko ez dutana... Yainkoak begira haitzala, mutikoa, holako tribulazionetarik!... izan zuan halere yenderik aski nere sekulako ahalkarazteko... bi soseko madarikatua, zeinak erretzen baitzarotan sakela... uste diat ez dutala sekulan ahantziko... aran ondo baten gainera igateak zer ondorioak izan zituen neretzat eta zer zurra-aldia merezitu... zer ikharak... izerdi hotz bat... Yainkoak eta nik baizik nihork ez zakik!”.

Geldi dezagun zerrenda: gezurretik eta ohointzatik, nahiz biak ttipiak ziren, eta Piarres osoki “ogenduru” baino bertze “abilagoek” enganatuago, behin betikotz sendatua ageri zauku, eta ageri zaku Pellori, eta gaitz horietarako ixuritik. Elizamburuk bazituen bide hortan aitzinekoak, segurki: Atxular bera eta haren “conciencia ona”, eta gehiago, menturaz, Jean-Jacques Rousseau-k, ohointzaz eta gezurraz hark ere, Confessions edo Aitormen-etan hain bortizki erakusten duen urrikoa (eztugu aski, erraiteko gure Saratarrak berak, Elizamburuk, Rousseau-k bezain barna eta luzaz senditu zuenez “ogenduntasunezko sendimendu” delakoa, 2° le sentiment de culpabilité”: bainan balitake gogoetatzeko gaia...).

2) “Konziencia onetik” hurbil dago, hemeretzigarren mendeko Europatar gehienen kultura moralean, Jainkoaren izaitea. Erlisioea bera, elizako urrats ohietuenetarik harat (Omiasainduko otoitzak hilerrietan edo elizan, arbasoen kulto ezagunenean, bainan... bi sosen irabazteko), beretergoa (hala du Piarresek ezagutu Pello...), katixima eskolan..., guti agertzen da: oraino bestako lehenbiziko eguna izan balitz, bainan bigarreanean... Zugarramurdiko frailek, liburuaren bururatzean, ez ote duten ere lehenbiziko Piarresen erakaspena gogoratzen (itxura eta izaitearena)?

Hutsen urrikiak eta irri-solasaz kampo, ezta deusik Jainkoa bezain usu Piarresek aipatzen duenik, eta Pellori mintzatuz ardura: “Yainkoak holakoa egin nindian... Yainkoak ez zian hala nahi... Yainkoaren borondatea... Yainkoak begira haitzala...”. Kantu gehienetan bezala, Jainkoa aipatzen du eta goresten Elizamburuk. Errexegi da aipamen horien emaitza idazlearen eta haren aroko —eta berantagoko— “konformismo” edo beharbezalakotasun ezagunaren gain. Aro hartako izpiritu aitzinatuetarrik zenbaitek ikuspegi bera dute: Victor Hugo batek, adibidez, hura ere “errepublikanotua”, Elizamburuk irakurri zukeena... Ezta ere baitezpada, izaite beldurgarri bat (ahalgearen beldurra da azkarrenik, erran nahi baita gizartearena, “zoiztatearena”), Pelloren zuzenbidean atxikitzeko.

Teologiazko xehetasunetara gabe, aski argi gelditzen da Piarresek gogoan duen “yainkoa”: “borondate” osoa dudarik gabe, “fatum” osoa,

“hala behar” hutsa alde batetik; bainan zuzenaren zaintzaile (ohointza gezurra baino azkarkiago gaztigatzen da) behar denean, eta aldi berean “probidentzia”, laguntzaile gaztigatzaile bezenbat beraz, aran ebastea ikusten den bezala: “ikusten diat, Pello, Yainkoak nere othoitza nik egin baino hobeki aditu zuela...”.

3) Piarresak aski erakusten du, bizkitartean, beharbezalakotasun moralak badituela ere bere mugak, eztela aski gaizkiaren beldurra, biziaren zorionean iragaiteko. Ezpadugu hartu nahi “artehitz”, “artejoko” edo “entremes” huts bat bezala, zer erakaspen du Ezkur-jaleko ixtorioak? Menturaz senar-emazten arteko —nahiz bat edo bertzea, “don Pacheco eta doña Encarnacion”, jende hoberenetarik den— gaixtakeria zenbaiten erakustea, geroago Pellok ezagun dezakeen ezkontzari buruz? Orduan liburu bururatugabea, berantagoko Piarresen erakaspen zenbait aitzin dezake... Eta gai ohitu bat hunkitzen da Piarresak azpimarratzen duenean “emazte baten malefizioa”, Pellori begin idekitzeko behar bada.

Baduke bertze erakaspenik ere “nahigabeko medikuaren” ixtorioak: edo medikuen ahulezia (Molière-en komedia bat baino gehiagoren geia); edo jaun handi, errege eta “erretatearen” (Oihenarten hitza), monarkia-
ren zehabidea, eta orduan elaberriak bat egiten du *Lehen eta Orai* kantu aipatuarekin.

Zugarramurdiko frailen eta 1555-eko “hauzaphez” saratar eta eihara-zain (ala eihera-jabe? etziren berdin...), Sarako euskaran “errotazain” Erramundegibehere jaunaren arteko guduan, beharbezalako moralak hartzen du zimiko bat edo bertze: bortitzkeria bazter badago, segurki (eta etzen horrela beti lehenagoko mendetan!), gezurra da nagusi. Pellok ikasi behar duke, hutsezko gezurraren beldurra hartua duelakotz Piarresi esker, gezurtien eta enganatzailen artean, fraile ala ez, gezurrez behar dela garrantu, are gehiago herri oso baten ontasuna jokoan delarik! Alegia zaharretan bezala, irabaz beza zaluenak, zuzenak ezpaitezake.

Gogo berean hartu behar dira —Pellok hala hartu behar ditu— Piarresak, bidean harat, egiten dituen trufa joko zenbait: mandozainarekin, latsariekin. Eztu beti Piarresak azken hitza, bainan behar da ere gogo onez galdu, ezin irabazia denean eta garrantzea eztenean —Erramundegi-behererentzat bezala!— baitezpadakoa.

Hots, eta hitz batez, bizia gudua da, eta hobe nork berak baldin badaki, “konzienzia ona” ezpada mintzo, ateka guzietarik bere onean, ahalez hoberenean, Piarresak gehienetan badakien eta badagien bezala, irriz ateratzen. Iduritzen zaut hori dela, orenen buruan, Piarres Adame-Elizanburuk jakin-arazi nahi duen zuhurtziaren oinarria. Gauza bat gehiago, bizkitartean: Piarres Adameren inguruan, kitzikaldien eta trufa edo espantuen artean (hastean erran ginuen eztuela erakusten xumetasunetik den gutiena... ez erakasten, salbu gizarte etorkian), ezta etsaitasun azka-

rregirik behin ere: ez eta Zugarramurdi eta Sararen artean, nahiz “gerlan ziren”, “bi herri amultsu hoietako yendeak handizki maltsoak eta pazientziadunak baitziren”. Horra aski, jenden artean bezala, herrien arteko bakearen ez gehiegi —doi bat, halere, behar denean— kordokatzeke.

Behar ote da erran, hain da Zapataina-rn “filosofia” argi horiek oro ezdeus, “deuskai” laitezkeela, zuhurtzia gaixtakeria itzul laitezkeela, ezpalute orok muga eta hein bera, ezin iragan edo gauditua egiazko gaixtoen lerroan ezpada nahi sartu: delako “bien-artekotasun” ezaguna, Erromanoen “aurea mediocritas”?

* * *

IV. Piarres Adame eta... Duvoisin

Menturaz, hemen aitzinatzen dutan gogoetak eztu egiazko arrazoinik batere. Hartakotz —eta hitzaldi hunen ez sobera luzatzeko!—, emaiten dut xoilki.

Lehenbiziko Abbadia Urruxtoi-en sariketa poetikoen ondotik, bereziki 1870-eko gerlak ereman zuenean Napoleon hirugarrenaren gobernu, eta piztu Errepublikaren aldeko gudu politikoa, bi Lapurtarren etsaitasunak beharriak erakutsi zituen: “Maître Elissamburu”, aduana edo mugazaintzako kapitain bonapartixta eta elizatiarraren mugaz haraindian gertatu zen. Hala-beharraren indarrez, biak hil ziren urte berean: 1891-an!

Ez ote ginuke ba, literaturaren mail berezian, gudu horren itxura bat? Alde batetik beraz *Piarres Adame*. Eta bertzetik? Duvoisin-ek jadanik aspaldi agertu zuen liburuxka, *Laborantzako liburua* (1857): erakaskuntza bat, bi pertsonaien arteko elgarrizketaz aitzinatzen dena, bat jakintsun eta adineko; bertzea gazte eta jakin-nahia.

Itxura orokor berdintsu horien aitzinean, bizkitartean, osagailu guziak etsaigoan daduzkate bi liburuek, zerrenda hunek agertzen duenaz:

— laborantza eta lur-lana bakar bakarrik alde batetik; laborantzako gauzak guti bertzetik: argiena Piarres haurraren behi-zaingoa, oraino Sarako eta Zugarramurdiko artalden aipamena, urrunago “errotazaina”, antzarak Azkaingo plazan...;

— lana; bestak, edo lan gutiko egunak!;

— aita-emeak eleketa; ahaidegoa gabekoak, doi-doia elgar ezagunak, bi gizaldi artean (ez bat);

— etxeko-jauin “artekoak” (aberatsegien kritika egiten du Duvoisinek...), baina nagusiak, etxetiar eta langilen alderat gutiesleak eta borti-

tzak; Piarres etxetiar ttipienen seme, laudorio handienak (nagusiak hun-
kitu gabe alta, bainan kritika politika “erretateaz”);

– etxea bera; leku arrotza, bidaia;

– zoriona laborantzan, zoriontsu laboraria; “zuhurtzia” zapatainarena
(La Fontaine-en alegia zenbaiten orroitzapenarekin: Le Savetier et le
Financier);

– beharbezalakotasun edo “konformismo” osoa neurri guzietan; egin-
bidea eta zuzena, bainan gogoia libro eta alai, elea ere;

– seriosotasun betea, sendimenduetan eta gogoan; irria zuhurtziaren
(ega gizatasunaren, aspaldi honetan dakigunaz...) oinarri...

Nahi balitz bakarrik atxiki moralismo “duvoisintarraren” kontrako
gai funtsezkoena, aski liteke zuhur “elizanburutarraren” herio eta “hil-
-perediku” laburraz orroitzea.

Ezpazuen ere Duvoisin bera bereziki gogoan *Piarres Adame*-ren idaz-
tean (baieztatzeko, behar ginuke jakite gehiago liburuaren moldatzeko
baldintza eta ingurumenetaz), Elizanburuk zalbadu nahi zituen gogame-
nek, eginbideaz, zuzentasunaz, bizi-beraz, erakusten dute, gogo-arintasun
bat (eta ezta hitzean den gutieneko gaitzesmenik!), guti aurkitzen dena
aro bereko euskal literaturan.

* * *

Bere “ttipian” bururatugabea izaitean, egitura erran den bezala argal
eta ezberdinean, horra arrazoin zenbait, ikusteko zergatik daukan *Piarres
Adame*-k itxuraz merezi lukeen baino leku handiagoa, biziki handiagoa,
XIX-garren mende azkeneko euskal literaturan. Elizanbururen “humanis-
mo” edo gizatasun berezia, “hitztorio” labur, irri eta kantu arinek emai-
ten dute liburu jakintsun eta dorpe zenbaitek bezenbat, batzuetan hobe-
ki. Liburuxkak, idazlearen nagusitasunaren bitartez, balio du, hortakotz,
handiena.